

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць сучасних вітчизняних фахівців, історичний період та його предмет, що розглядається у цій статті, не є повним, а часто вибіркоким в історіографічному аспекті. Нарешті, розвиток політичної думки також має доволі фрагментарний характер та значні проріхи у загальній історіографічній матерії досліджуваного періоду. Зокрема, поверхнево розглядається вплив західних ідеологій того часу на формування вітчизняних політичних вчень, конкретно-історичний чинник і спадкоємність вітчизняної політичної думки у цей період.

Ключові слова: Українська Повстанська Армія, Організація Українських Націоналістів, Микола Міхновський, Микола Сциборський, історія політичної думки, український національно-визвольний рух.

Винницький А. А. Проблема освещения в современной исторической науке генезиса политической мысли и национального освободительного движения Украины в первой половине XX в.

Развитие исторической науки, а значит, опыт прошлых поколений, находит свое проявление, в том числе в закономерностях возникновения и генезиса тех или иных явлений и процессов общественного, политического, правового и иного характера, образующие ее задел, что имеет нерадовое как теоретическое, так и практическое значение. Несмотря на наличие значительного количества научных трудов современных отечественных специалистов, исторический период и его предмет, что рассматриваются в данной статье, не является полным, а часто выборочным в историографическом плане. Наконец, развитие политической мысли также носит достаточно фрагментарный характер и имеет значительные прорехи в общей историографической материи исследуемого периода. В частности, поверхностно рассматривается влияние западных идеологий того времени на формирование отечественных политических учений, конкретно-исторический фактор и преемственность отечественной политической мысли в этот период.

Ключевые слова: Украинская Повстанческая Армия, Организация Украинских Националистов, Николай Михновский, Николай Сциборский, история политической мысли, украинское национально-освободительное движение.

Vinnitsky O. The Problem of lighting in modern science the genesis of political thought and the national liberation movement of Ukraine in the first half of the XX century

The development of the science of history and so thus the experience of past generations, that is displayed among others in the principles of origin and genesis of some phenomena and processes of social, political, legal and other nature, establish its creation, that has an outstanding both theoretical and practical significance.

Despite the availability of significant amount of research papers of modern native specialists, the historical period and its subject, that are examined in the present article, are not complete and are often selective in historical approach.

Key words: Ukrainian Insurgent Army, Organization of Ukrainian Nationalists, Mikhnovskyy, Stsiborsky, History of Political Thought, Ukrainian national-liberation movement.

УДК 340.12

*Ірина Анатоліївна Гетьман-П'ятковська,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Вищого навчального закладу
«Університет економіки і права «КРОК»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС: ВІД ІДЕЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Теорія держави і права є динамічною суспільною і юридичною наукою, предметом дослідження якої є виникнення, розвиток і функціонування державно-правових явищ. Серед термінологічних новацій теорії права є такі категорії, як правовий прогрес, правовий простір, правове прогнозування, правове життя, правова реальність тощо.

Вивчаючи ці та подібні явища, досліднику необхідно мати високий рівень юридичної освіти, життєвий досвід, філософський і світоглядний погляд, відсторонення від особистих суб'єктивних уподобань, а також здатність заглибитися у ретроспективу дії юридичних явищ та можливість спрогнозувати, передбачити розвиток на декілька кроків (десятиліть) вперед. Цей процес дослідження є захоплюючим, але результати можуть бути не передбачуваними й не прогнозованими. Вірогідно, що може виникнути як відкриття, так і підтвердження вже відкритого. У цьому сенсі цей пошук нового розуміння державно-правових явищ, а саме правового прогресу, є актуальним.

При теоретичному осмисленні концепції правового прогресу виникають три фундаментальні запитання: 1) чи всім соціальним групам правовий прогрес вигідний?; 2) хто в праві визначати, що вважати прогресивним у правовому регулюванні?; 3) хто має вирішувати, які витрати і втрати допустимі для досягнення того чи іншого рівня правового прогресу?

Поняття «прогрес» не є новим у суспільній науці, однак у нових словниках це поняття майже не трапляється, натомість у словниках другої половини ХХ ст. воно було широко вживаним. До поняття «правовий прогрес» апелює юридична спільнота, а тому слід домовитися про визначення категорії «правовий прогрес» та його змістовне наповнення.

Словник іноземних слів дає розуміння прогресу і прогресивного як руху до нового, передового, більш досконалого стану, зміни до кращого; поступове зростання, що пропорційно збільшується та посилюється [1, с. 222]. Філософський словник визначає поняття «прогрес» (лат. *progressus* – рух вперед) поряд із поняттям «регрес» (лат. *kegressus* – повернення). Хоча ці явища й протилежно направлені, але є невід'ємними один від одного, тобто між ними існує діалектичний взаємозв'язок. Прогрес – це направлення, тип розвитку складних систем, ознакою якого є перехід від нижчого до вищого, від простого до складного [2, с. 365].

У цьому сенсі поняття «прогрес» відносно суспільного життя має в собі ідею єдності історично-правового процесу, збереження і примноження досягнень як матеріальної, так і духовної культури суспільства, гуманістичних і загальнолюдських цінностей. Вважаємо, що суть суспільного прогресу в його меті. Мета – це завжди людина, розширення її можливостей і гармонійного соціально-цивілізованого розвитку.

Соціологічний словник визначає «прогрес соціальний» (лат. *progressus* – розвиток нового) як розвиток суспільства, його підсистеми від менш досконалого стану до більш досконалого [3, с. 302]. Часто оцінка людей відносно прогресу має мінливий і відносний характер. Критеріями прогресу можуть бути такі важелі, як рівень культурного розвитку суспільства; рівень духовності; збереження культурної (матеріальної і духовної) спадщини; постать людини, її життя, честь, гідність; якість освіти; охорона здоров'я; безпечні умови життя і праці; рівність перед законом тощо.

Мета статті полягає у з'ясуванні змістовного наповнення концепції правового прогресу від ідеї до її практичної реалізації. У зв'язку з цим важливе значення для розуміння і досягнення прогресу має національний чинник.

Слід, на підставі ідеї національних інтересів, дотримуватися певної національної шкали цінностей, що відповідає інтересам людини і не суперечить інтересам держави. Оціночна шкала визначається співвідношенням між метою, очікуванням людей і можливістю реалізації їхніх прагнень. Однією з теоретично обґрунтованих ідей правового прогресу є ідея «верховенства права».

Ідея «верховенства права» є інтегруючим ідеалом сьогоденного політико-правового простору, зокрема юридичної діяльності. Верховенство права посідає особливе місце в політичній і правовій системах. Водночас наукова спільнота ще не дійшла згоди щодо його точного визначення, проте використання терміна є достатньо поширеним й актуальним.

Питання, пов'язані з ідеєю та реалізацією верховенства права, перебувають у центрі уваги наукових досліджень як іноземних учених (Т. Аллан, А. Дайсі, Ф. Гаск та ін.), так і вітчизняних (С. Головатий, О. Зайчук, М. Козюбра, П. Рабінович, Н. Оніщенко, О. Петришин, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін.).

Вперше ідея верховенства права вживається у тексті Декларації демократичних цінностей (підписана главами сімох демократичних держав): «Ми віримо у верховенство права, яке поважає і захищає без страху й упередження права і свободи кожного громадянина та забезпечує основу умов, у яких людський дух має змогу розвиватися вільно і різноманітно» [4].

Поняття верховенства права («*The Rule of Law*») міцно увійшло у правову сферу державної політики країн Західної Європи й Америки. Зауважимо, що підтримка верховенства права не є унікальною рисою тільки західних країн. За верховенство права висловлюються глави урядів держав, що представляють різні культури, економічні й політичні системи. Основною думкою перших осіб держави є те, що тільки той уряд, що визнає над собою верховенство права, має моральне право вимагати від своїх громадян виконувати закони [5, с. 9]. Якщо політики високого рівня активно виступають за поширення верховенства права через політичну діяльність, то юристи відзначають ослаблення верховенства права в процесі його реалізації, а саме в правозастосовній діяльності органів державної влади.

Щоб зрозуміти це, коротко охарактеризуємо теоретичні аспекти вказаного явища. Двома найвпливовішими теоретиками, що обстоювали ідею верховенства права, були видатний конституціоналіст А. Дайсі та фахівець з політичної теорії, лауреат Нобелівської премії з економіки Ф. Гаск.

Дослідження А. Дайсі «Вступ до конституційного права» (1888 р.) містило перше сучасне формулювання й аналіз верховенства права у ліберальній демократичній системі. Він формулює верховенство права у трьох аспектах, що взаємодіють між собою. *Перше* і найголовніше визначення таке: «Нікого не може бути покарано чи законно засуджено особисто чи у майновому сенсі, крім як за певне порушення закону, встановлене звичайним правовим порядком у звичайних судах країни» [6, с. 110]; *другий* аспект верховенства права полягає у тому, що всі є рівними перед звичайним законом; *третій* аспект – розкривається глибинна основа верховенства права – наголос на юрисдикції звичайних судів [6, с. 115]. У центрі уваги А. Дайсі лежить ідея неможливості здійснення покарання у разі відсутності на момент діяння закону, що його передбачає. Здійснення дискреційних повноважень державними посадовцями, що накладають обмеження на індивідів, не може відповідати принципам верховенства права. Свобода дій у виконанні владних повноважень і верховенства права є несумісними. Суддя – це просто засіб про-

голошення того, що вимагає закон. Висловлюючи ту саму ідею, суддя Верховного Суду США Маршалл писав, що суди – це просто інструмент закону, воліти чогось самі собою вони не можуть [5, с. 75]. Зазначимо, що у поглядах А. Дайсі проявляється стурбованість щодо загрози, яку становить для індивідуальної свободи і верховенства права адміністративний апарат держави.

Ф. Гаек, у класичній для свого періоду праці «Дорога до рабства» (1944 р.), визначає верховенство права як наріжний камінь свободи. Верховенство права служить свободі, даючи можливість індивідам знати межі сфери їхньої діяльності (не заборонене законом), у яких вони можуть цілком вільно діяти, не зазнаючи примусу з боку держави. Ключовою складовою цієї свободи є завчасне знання меж дозволеного. Це виявляється у трьох аспектах верховенства права: «закони мають бути загальними, однаково до всіх застосованими і чітко сформульованими» [7, с. 34].

Отже, *загальність* вимагає того, аби закони встановлювалися заздалегідь і не мали на увазі жодного конкретного індивіда. *Однакова застосовність* вимагає, щоб закони застосовувалися до всіх без жодних довільних відмінностей щодо об'єктів. *Чіткість формувань* вимагає, щоб ті, на кого поширюється дія закону, мали можливість передбачити, якими правовими нормами можуть регулюватися їхні дії і як ці норми будуть застосовуватися і тлумачитися. *Передбачуваність* є необхідною складовою завчасного знання, яке уможливило свободу дії, а отже, і верховенство права.

Ф. Гаек наголошує, що верховенство права – це не правова норма, а політичний ідеал, якого слід досягнути країнам. Верховенство права ефективно тільки доти, доки законодавець відчуває свій обов'язок перед державою та її народом. У демократії це означає, що воно не є домінуючим, якщо не являє собою частину моральної традиції суспільства, певного спільного ідеалу, незаперечно прийнятого більшістю.

Так, проголошена у США віра у силу закону, що скріплює громадянське суспільство в єдину державу, заснована на визначеній істині. Вона полягає у тому, що не лише суспільство засновується на законі, а навпаки, закон бере свою силу в звичаях, традиціях, моральності та змінній соціальній практиці. Тому американські юристи-практики ніколи не віддалялися від закону і повсякчасної практики його застосування [8, с. 6]. Як результат, у США сформувалася динамічна практика контролю за виконанням законів, заснована на домінуючому значенні моральності і принципів справедливості. Важливим фактором дієвого правового прогресу і стабільності є закладений першим Президентом США Дж. Вашингтоном мирний і компромісний курс на вирішення як зовнішніх, так і внутрішніх конфліктів виключно використанням мирних засобів, без застосування насилля, зброї у будь-яких кризових ситуаціях у країні [8, с. 4]. Коли Європа, а зараз Україна, здригається від війн і революцій, а народ спустошений і знедолений від битв за поділ влади олігархами, США залишаються однією з цивілізованих держав, де панує мир, спокій, закон і принципи справедливого правосуддя.

Отже, можна зробити перші висновки. Реалізація ідеї верховенства права стане ефективнішою тоді, коли буде відповідати високому рівню правової і моральної культури носіїв державної, політичної влади, від яких залежить прийняття і втілення політико-правових рішень, а також від ментальності української нації, прагнень українського народу та суспільства загалом. Такого суспільства, що свідомо стане відстоювати ідею «верховенства права» в політичному і правовому житті через виборчий процес, процес здійснення правосуддя, люстрацію корумпованих посадовців та послідовне здійснення реформ – саме це і буде першим кроком до правового прогресу в Україні.

Слід звернути увагу на думки українських учених-правознавців з приводу однієї з яскравих конституційних новел – втілення принципу верховенства права в правове і політичне життя суспільства України.

Так, С. Головатий у монографії «Верховенство права» запропонував визначення поняття, яке сформульоване Міжнародною комісією юристів, як «поєднання ідеалів і досягнутого на практиці юридичного досвіду стосовно принципів, інститутів, механізмів і процедур, які є істотно важливими для захисту особи від свавільної влади держави і які надають особі можливість володіти людською гідністю» [9, с. 31]. Як справедливо стверджує М. Козюбра, «у понятті верховенства права переплітаються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд <...>, що робить цю категорію досить динамічною і не дозволяє втиснути її в рамки будь-якої юридичної дефініції» [10]. На думку Б. Таманага, розбудова традицій верховенства права триває століття. Протягом усієї історії життєво важливою складовою цього процесу було те, що державні посадовці й суспільство в цілому приймали та вважали самоочевидними цінність і необхідність верховенства права [5, с. 163]. Очевидним є те, що верховенство права є врядуванням розуму [11, с. 367].

Отже, верховенство права – явище багатогранне, глобальне і принципове для правової й політичної систем та, на нашу думку, є стрижнем правового прогресу. Основою розуміння верховенства права є

визнання основоположних, а саме природних прав і свобод людини. Цей ідеал та конституційний принцип, вважаємо, повинен стати імперативною нормою як для політиків, так і юристів у процесі їхньої діяльності з метою досягнення прогресу у царині права і правосуддя. На нашу думку, правовий прогрес, який змістовно наповнений ідеєю «верховенства права», може запрацювати лише в процесі застосування її в юридичній практиці.

У юридичній літературі існують різні погляди щодо визначення юридичної практики. Ми дотримуватимемося поглядів В. Бабаєва, В. Леушина, В. Реутова та В. Карташова щодо розуміння юридичної практики. Вони вважають, що будь-який вид юридичної практики розглядається у неподільній єдності правової дійсності і сформованого на її основі соціально-правового досвіду [12, с. 343]. Вказана точка зору дозволяє точніше визначити природу і розуміння юридичної практики й основні елементи її структури.

Вважаємо, що юридична практика – це діяльність із прийняття (тлумачення, реалізації тощо) юридичних приписів, яка поєднана з накопиченим соціально-правовим досвідом і являє собою різновид соціально-юридичної практики. Юридична практика, ґрунтуючись на ідеях і результатах теоретичної діяльності, націлена на об'єктивно-реальні зміни оточуючої дійсності. Опосередковує цей процес права й моральна свідомість, яка є визначальною у практичній діяльності.

Юридична практика: 1) впливає на всі аспекти життя суспільства; 2) сприяє цілеспрямованій зміні суспільного життя. Це досягається шляхом прийняття нових чи зміни вже існуючих нормативно-правових приписів, їх тлумачення, правореалізацією та посиленням моральною свідомістю, культурою, соціально адаптованою поведінкою. Розглянемо характерні особливості юридичної практики. По-перше, різновидом юридичної практики є правотворча і правозастосовна, судова, прокурорська, слідча, нотаріальна та інші види юридичної практики, які являють собою спеціальне, специфічне провадження, відповідно організоване, сплановане, врегульоване нормами права. По-друге, в будь-якому впровадженні необхідна певна ресурсозабезпеченість. Тому юридична практика повинна забезпечуватися матеріальними, організаційними, кадровими, науковими ресурсами. По-третє, необхідною складовою юридичної практики повинен бути професіоналізм її суб'єктів, високий рівень кваліфікації. Безперечним є той факт, що від суб'єктів правотворчої, правозастосовної, судової, слідчої й інших видів юридичної діяльності вимагаються знання, навички використання спеціальних прийомів, засобів юридичної техніки, дотримання професійної етики [13, с. 12]. У процесі дії юридичної практики виникають різноманітні матеріальні, політичні, соціальні та інші зміни. Особливість юридичної практики полягає у тому, що вона завжди породжує відповідні юридичні наслідки.

Правовий прогрес розглядається як процес: від теоретичного осмислення ідеї «верховенства права» до її реалізації в юридичній практиці. Він можливий, якщо ідея «верховенства права» буде реалізована через юридичну практику, в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Цей процес має завдання: гармонізувати суспільні відносини з метою досягнення гідного життя громадян в Україні. Цінність правового прогресу полягає у тому, щоб стати гарантом справедливого забезпечення інтересів і потреб спільноти людей у державі. Юридична практика здійснюється відповідно до норм права як державного засобу регулювання суспільних відносин, метою якого є надання суспільству рис системності і законності. Існування та функціонування юридичної практики вимагає взаємодії та взаємозв'язку з іншими засобами соціального регулювання, одними із яких є норми моралі. Мораль надає легітимності діям права в державі. Моральність права вимагає юридичного закріплення рівності суб'єктів, справедливості, можливості реалізації суб'єктивних прав та гарантованого їх захисту з боку держави. Правовий прогрес можливий, коли буде врахований національний чинник, де метою є людина, її гармонійний, соціально-адаптований розвиток. Право і мораль як системи будуть націлені на створення умов і норм для розвитку особистості, дотримання основоположних прав людини, гарантій її безпечного життя. Засвоєння особою норм права та ціннісних норм моралі є умовою для соціально-культурного життя, функціонування добре налагодженого механізму держави, суспільних інституцій. Тоді свідоме дотримання, виконання, реалізація, професійне правозастосування законів стане нормою. Юридична практика з її чітко нормативно-правовою організацією, стрижнем якої, врешті, стане ідея «верховенства права», підкріплена етико-деонтологічними нормами, може стати основою правового прогресу, а тому – дієвою та ефективною.

Використані джерела

1. *Краткий словарь иностранных слов* / сост. С. М. Локшина. – 6-е изд. стереотип. – М. : Русский язык, 1979. – 352 с.
2. *Философский словарь* / под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
3. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії* : навч. словник-довідник / укладачі: В. М. Піча, В. Ю. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела ; Л. : Новий світ–2000, 2002. – 480 с.
4. *Declaration of Democratic Values*. – Washington Post, 9 June 1984, A14.
5. *Таманага Б.* Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 208 с.

6. *Dicey A. V. Introduction to the Law of the Constitution / A. V. Dicey. – Indianapolis : Liberty Fund, 1982.*
7. *Hayek F. A. The Political Idea of the Rule of Law / F. A. Hayek. – Cairo : Egypt, 1955.*
8. *Боботов С. В. Введение в правовую систему США / С. В. Боботов, И. Ю. Жигачев. – М. : НОРМА, 1997. – 333 с.*
9. *Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Кн. 3. – 1748 с.*
10. *Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6–17.*
11. *Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. Р. Семківа. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 385 с.*
12. *Общая теория государства и права: Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 640 с.*
13. *Гетьман-П'ятковська І. А. Взаємодія і співвідношення юридичної та моральної практичної діяльності: теоретичні аспекти проблеми / І. А. Гетьман-П'ятковська // Судова практика. – 2009. – № 11–12 (47–48). – С. 9–12.*

Гетьман-П'ятковська І. А. Правовий прогрес: від ідеї «верховенства права» до її реалізації в юридичній практиці

У статті досліджується змістовне наповнення явища «правовий прогрес». Правовий прогрес розглядається як процес: від теоретичного осмислення ідеї «верховенства права» до її реалізації в юридичній практиці.

Ключові слова: правовий прогрес, ідея «верховенства права», юридична практика, право і мораль.

Гетьман-Пятковская И. А. Правовой прогресс: от идеи «верховенства права» к ее реализации в юридической практике

В статье исследуется содержательное наполнение явления «правовой прогресс». Правовой прогресс рассматривается как процесс: от теоретического осмысления идеи «верховенства права» к ее реализации в юридической практике.

Ключевые слова: правовой прогресс, идея «верховенства права», юридическая практика, право и мораль.

Hetman-Piatkovska I. Legal progress: the idea of the rule of law to its implementation in legal practice

The article examines the substance of legal «phenomena progress». Legal progress is seen as a process, from theoretical understanding of the idea of «the rule of law» to its implementation in legal practice.

Key words: legal progress, the idea of «the rule of law», legal practice, law and morality.

УДК 340.12

*Віталій Миколайович Головчук,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НОРМИ ПРАВА
В АСПЕКТІ ОСНОВНИХ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ**

У сучасній юридичній науці праворозуміння є результатом і виразником різноманітних поглядів, суджень й оцінок – підходів щодо пізнання сутності свободи та права у формі окремих правових концепцій. Успішне вирішення проблем сутності праворозуміння є важливим не лише саме собою, а й у зв'язку з пізнанням інших, нерозривно пов'язаних із поняттям права категорій, таких як типові та нетипові норми права.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена насамперед відсутністю у вітчизняній юридичній літературі комплексного аналізу категорії норм права в аспекті основних шкіл праворозуміння, вирішення якої забезпечить прогресивний розвиток юридичної науки.

Серед сучасних вітчизняних учених, праці яких так чи інакше пов'язані з дослідженням природи права та його норм, можна назвати С. Гусарєва, А. Зайця, А. Козловського, М. Козюбру, В. Копейчикова, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, С. Сливку, О. Тихомирова, І. Усенка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін. Однак, не применшуючи значення праць та ідей вказаних науковців, необхідно констатувати відсутність комплексного дослідження правового відображення норм права в аспекті сучасного праворозуміння.

Саме це й обумовило вибір мети цієї публікації – дослідження особливостей прояву сутності норм права як багатоаспектної категорії в основних темах праворозуміння. Досягнення означеної мети пов'язується з аналізом положень наявних у науці типів праворозуміння.

Найвні у літературі підходи до праворозуміння традиційно поділяють на групи. Найбільш поширеним є поділ праворозуміння на вузьке та широке (іноді використовують терміни «моністичне» та «плюралістичне», «легістське» та «юридичне») [1, с. 347].

Представники вузького розуміння права (моністи) розуміють право як систему правил поведінки, тоді як прихильники широкого розуміння права (плюралісти) характеризують право як ширше від правил поведінки поняття, включаючи до нього свободу особистості, емоції суб'єкта тощо.